

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRKİYE, SOVYET RUSYA VE İTİLAFLI DEVLETLERİNİN KAFKAS POLİTİKALARI

The Caucasian Politics of Turkey, Soviet Russia and the Entente States during The Turkish National Independence War

Rahmi DOĞANAY*

Özet

1919-1922 yılları arasında İngiliz emperyalizmi, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da kukla yönetimler kurarak, direnen Türkiye ile Sovyet Rusya arasına bir set çekmişti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre; eğer Türkiye Sovyetlerle ittifak yaparak bu Seddi yıkamazsa, direnme imkânları temelden yıkılmış olacaktı. Bu set, Bolşevik Rusya ve Türkiye'nin kuşatılmasından başka, bütün Ortadoğu ve Asya kapılarını İngiltere'ye açacaktı. Bu nedenle Kafkas Seddi projesinin önlenmesi için her şey yapılmalıydı. Türkiye'nin Doğu'daki Türk ve Müslüman unsurlarla irtibat kurabilmesi için de bu gerekliydi. Türkiye ve Sovyet Rusya, bu konuda ortak düşmanlarına karşı birlikte hareket edip, karşılıklı dayanışma içinde bu projeyi başarısız kıldılar.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Sovyet Rusya, İngiltere, Milli Mücadele, Kafkas Seddi.

Summary

The English Imperialism (1919-1922) had constituted a wall between Turkey and Soviet Russia that had been resisting to England, by establishing puppet governments within Azerbaijan, Armenia and Georgia. According to Mustafa Kemal Pasha, if Turkey would not demolish this wall by making alliance with Soviet Russia, their resisting facilities would be collapsed fundamentally. Besides surrounding Turkey and Soviet Russia, this wall would open the doors of Middle East and Asia for the England. Therefore everything should be done in order to hinder The Caucasian Wall Project. This was also necessary for Turkey in order to communicate with the Turk and Muslim elements in the East. Turkey and Soviet Russia had led this project to be unsuccessful by collaborating for this subject against their common enemies.

Keywords: The Caucasian Obstacle, Turkey, Soviet Russia, England, Turkish National Independence War,

Giriş

İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere, izledikleri yayılmacı politikaların ve emperyalizmin bir sonucu olarak, Birinci Dünya Savaşı sonunda oluşan boşlukları doldurmak ve onlardan faydalanmak amacı ile hareket etmişlerdi. Osmanlı topraklarının paylaşılması demek olan “şark meselesi” de bu ortamda çözülecekti. Mondros Mütarekesi'nin kapsamı, Boğazların ve Karadeniz'in işgal edilmesi, Güney Rusya, Anadolu ve Kafkaslarda yerleşme çabaları, Rus

*Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Fen-Edb. Fakültesi Tarih Bölümü, rdoganay@firat.edu.tr

Çarlığı'nı ihya etme faaliyetleri, bu devletlerin hedeflerine ulaşmak için en uygun şartları hazırlama çabalarının tezahürüydü. Bu oyunlara katılacak mahalli aktörlerin kolayca bulunabilmeleri de, oyunu kolaylaştırmıştı.

Bölgede yaşayan halkların büyük kısmına, Rus emperyalizmine karşı direnebilmek için Batılılarla işbirliği yapmak cazip gelmişti. Çarlığın yıkılmasıyla, onun boyunduruğu altında yaşamakta olan milletler ve cemaatler, hızla devletleşmeye yöneldiler. Hatta uzun yıllar Rus emperyalizmine katlanmak durumunda kalan Kuzey Kafkasya'daki Türk ve Müslüman unsurlar, bir araya gelerek, 7 ayrı cumhuriyetten oluşan Kuzey Kafkasya Federasyonu'nu kurabilmişlerdi. Kızıldordu'nun bu bölgeleri işgal ederek Sovyetleştirmesi uzun sürmedi. 11 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden Kuzey Kafkasya Kavimleri Birliği, bir süre Osmanlı Devleti'nden aldığı yardımlarla Bolşeviklerle mücadele ettikten sonra, 13 Ekim 1918 tarihinde Nuri Paşa'nın da katıldığı bir törenle, Derbend'de, Kuzey Kafkas Cumhuriyeti olarak ilan edilmişti. Osmanlı yönetiminin verdiği desteğe, hatta bizzat Osmanlı subay ve askerlerinin yürüttüğü savaşa rağmen, Sovyetlerin baskısı ve bölge halkı içinde Bolşevik yanlısı oluşumların ortaya çıkması, mücadeleyi zayıflatmışken, 30 Ekim'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla bölgedeki Türk birliklerinin tahliye edilmesi, Sovyetleri rahatlattı. Beyazları ve onların yardımına gelen İtilaf güçlerini de bertaraf ederek, 1920 yılında bölgede tam hâkimiyetlerini kurdular.¹

İngiltere ve Fransa, Mondros Mütarekesi ile birlikte bu planları uygulamak ve amaçlarına ulaşmak için harekete geçmişler, Fransızlar Güney Rusya'ya, İngilizler Kafkaslara Karadeniz üzerinden asker çıkarmışlardı. Fransızlar, Yunan birlikleri ile birlikte çıktıkları Kırım'da yenilerek geri çekilmişlerdi. İngiltere'nin de bölgedeki çıkarlarını orada asker bulundurarak koruması imkânsız gibi görünüyordu. Kaldı ki, İngiltere'nin buralarda güçlü bir ordu bulundurması da mümkün görünmüyordu. Bu durum karşısında İngiltere, Kafkaslarda Rus İhtilali sonrasında Çarcılarca korunmuş olan Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve bazı yerel hükümetlerle, Çarlık taraftarı generalleri destekleyerek, bölgede kendi kontrolündeki oluşumlarla çıkarlarını koruma yoluna gitti.

İtilaf Devletlerinin bölgede giriştikleri organizasyonların amacı, Sovyet Rusya'yı kuşatmak, Sovyet rejimini yıkmak ve yayılmasını önlemek, Anadolu'yu ablukaya almak, Milli Mücadele hareketini söndürmek ve Türk-Sovyet ilişkilerini engellemek, hatta Sevr Antlaşması ile planlanan statüyü kurabilmektir. Bölgede kendi istekleri dışındaki gelişmeleri önlemek düşüncesindeydiler. Bunun için de Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Kürdistan, Pontus gibi bazı unsurları desteklediler. Kendilerinin bizzat bulunamadıkları bu bölgelerde, çıkarlarını yerli işbirlikçi unsurlar

¹ Halil Bal, "Kuzey Kafkasya'nın İstiklali ve Türkiye'nin Askeri Yardımı 1917-1918" **Kafkas Araştırmaları III**, Ayrı basım, İstanbul 1997. s 36-39, 50 vd. ; Anıl Çeçen, **Atatürk ve Avrasya**, İstanbul 1999, s.222-224.

aracılığıyla korumaya çalıştılar. Bunlardan Ermenistan, Pontus ve Kürdistan Türkiye'nin geleceğine de yansıyan problemler olarak gündeme getirildiler. Her biri uluslararası bir sorun şekline dönüştürüldü. Her biri, Anadolu'nun bir parçasını alıp götürüyordu ve böylece İtilaf Devletleri, elde ettikleri uydularla Anadolu'yu paylaşma işini gerçekleştirmiş olacaktı. Bu oyun, Türk Kurtuluş Savaşı önderleriyle Sovyet Rusya yöneticileri tarafından işbirliği içinde bozuldu.

a-İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikası:

İtilaf Devletleri, 1917'de Rusya'da gerçekleşen Bolşevik İhtilali'nin Rusya'da ortaya çıkardığı karışıklıktan faydalanmayı düşünürken, bölgede ve yayılma sahaları içinde, Sovyet yayılcılığına yönelik Sovyet propagandası ile karşılaştılar. Bolşevik Rusya, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan üzerinde daha 1917'de İngiltere aleyhine propaganda yapmaya başlamıştı.² Bolşevikler de esasında, yayılcılık bakımından Çarlardan daha olumlu bir yaklaşım içinde değildi. İtilaf Devletleri, öncelikle bu tehditten kurtulmak istiyorlardı ve Mondros Mütarekesi imzalanır imzalanmaz, Karadeniz ve Balkanlar üzerinden Çarcıların yardımına koşmuşlardı. Avrupa ve kuzeyden de Sovyetleri ablukaya almışlardı. Bu organizasyona Amerika da dâhil edilmişti.

Anadolu'da ise, İtilaf Devletlerinin oldu-bittilerini kabul etmeyerek, bağımsız yaşama isteğini dile getiren Türk Milli Mücadelesi başlamıştı. İstanbul Hükümeti, Mondros Mütarekesi'ni ve daha sonra Sevr Antlaşması'nı kabullenmişken, Anadolu'da Milli Mücadele'nin başlatılması planları bozmuştu. Dolayısıyla İtilaf Devletleri, bu hareketi de bastırmak zorundaydı. Dahası, Anadolu hareketi ile Sovyetlerin bir dayanışma içine girmeleri de güçlü bir ihtimal olarak ortaya çıkmıştı.

Bu durum karşısında İtilaf Devletleri, soruna bütünüyle ve köklü bir çözüm getirmek için harekete geçtiler. Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'yi güneyden, batıdan ve kuzeyden kuşatarak istenmeyen gelişmelere fırsat vermemeyi düşündüler ve ona göre birçok şehri ve bazı bölgeleri işgal ettiler. Diğer taraftan da, Karadeniz'in kuzeyindeki Rus toprakları ile limanları ve Kafkasları işgal ederek, Sovyet Rusya'yı kısıp aldılar. Azerbaycan, İran, Batum ve Kars çevresinde, Osmanlı ordusu kontrolünde bulunan bölgeleri, Kasım 1918'de ele geçirdiler.³ Amaçları, Yunanistan'ı yeteri kadar güçlendirmek, Güney Kafkasya'da Rusya ile Türkiye arasında kalmış olan hükümetlere her çeşit yardımı yapıp, Türkiye'yi doğudan ve batıdan istila ve baskı altına almak, içerden de yandaşlarını harekete geçirerek⁴ parçalamak ve yutmaktı. Bu bölgeleri

² M.S. Anderson, *The Eastern Questions 1774-1923*, New York 1966, s. 352.

³ ATASE Arşivi, Kls. 7, D. 29, F. 1, Mondros Mütarekesi şartları gereğince Osmanlı Ordusu buraları boşaltacaktı.

⁴ İstiklal Mahkemelerinde görülen davaların önemli bir bölümü casusluk ve ihanet suçlamaları ile ilgiliydi. Bkz. Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri I*, İzmir 1988, s. 5.

ellerinde tutarak Sovyet Rusya'yı da güneyden çevirmiş oluyorlardı. Araya girip tamponlar oluşturduklarında, Türk-Sovyet ilişkilerini kesmiş olacaklardı. Böylelikle hem Türk Milli Mücadele Hareketi'ni, hem de Sovyet Rusya'yı zayıf düşürerek amaçlarına ulaşacaklar, kendilerine karşı olan güçleri etkisiz kılacaklardı. Anadolu'daki direnişi bir Sovyetleştirme hareketi olarak algılayıp, bunu önlemek için her türlü çabayı harcıyorlardı. Anadolu ve Rusya içlerine girecek güçleri bulunmadığından, bölgeyi abluka altına alarak ve işbirlikçi unsurları kullanarak bu oluşumları önlemeyi düşünüyorlardı.

Türk Milli Mücadelesi'nin, Sovyet yayılcılığının ve Türk-Sovyet işbirliğinin önlenmesi amacıyla, Ocak 1920'de "*Kafkas Seddi*" fikri ortaya çıktı. Bu fikir Kafkaslardaki İngiliz Komiseri Oliver Wardrob tarafından ortaya atılmıştı.⁵ Lord Curzon da, Çarlık taraftarlarına yapılacak para, silah ve yiyecek yardımlarının Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'a yapılması fikrindeydi. Ermenistan ve Pontus projelerini destekleyen İtilaf Devletleri, oluşturmak istedikleri Kafkas Seddi için diğer alternatifleri de değerlendirmek istiyorlardı. Gürcistan, Azerbaycan ve Kafkaslarda, Savaş ve Sovyet İhtilali ile oluşan küçük hükümetler yanında İran, Kürdistan ve hatta duruma göre Türkiye bu sete dâhil ediliyordu.

Sovyet yayılcılığını engellemek isteyen İngiltere'nin niyeti, Lloyd George aracılığıyla, 1920 yılında Avam Kamarası'nda açığa vurulmuştu. Lloyd George; "*Türkiye'ye karşı yapılan hareket, Türk-İngiliz veya Türk-Yunan hareketi değildir. Bu doğrudan doğruya İngiltere ile Rusya arasında bir mücadeleden ibarettir*"⁶ diyordu. Bu ifade ile Lloyd George, şüphesiz Türkiye'den vazgeçtiklerini söylemek istemiyordu. O'nun söylemek istediği, Sovyetlerin İngiliz çıkar sahalarına yayıldığı ve Türk Milli Mücadele Hareketi ile Sovyetler arasındaki işbirliğiydi. Bu işbirliğinin İngiltere'ye, Türkiye ve çevresindeki çıkarlarını tamamen kaybettirebileceğini söylüyordu. Bunu söylerken kendi açısından haklıydı da. Çünkü Birinci Dünya Savaşı bitince, İhtilalden dolayı savaştan çekilen Rusya'nın payına da İngiltere göz dikmişti. Hint yolunun güvenliğini sağlamak için İstanbul, Boğazlar ve Kafkaslar İngiltere'nin kontrolünde olmalıydı. Türkiye ile Sovyet Rusya'nın işbirliği, Kafkasya'da Sovyet işgalini kolaylaştıracak ve Anadolu, Suriye, Irak, Afganistan ve Hindistan'ın kapılarını Rusya'ya açmış olacaktı. İtilaf Devletlerinin dillendirdiği Kafkas Seddi, bölge ülkelerinin Türkiye ya da Sovyet Rusya ile işbirliği içine girmesi durumunda onların aleyhine işleyecekti. Bunun engellenmesi, İran'ı da içine alacak Kafkas Seddi'nin gerçekleştirilmesine bağlıydı.

Bunu gerçekleştirmek için İngiltere, 1918 Mayıs'ında, bağımsızlıklarını ilan eden Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı tanıdı. Bunlara askeri danışmanlar ve silah yardımı yaparak

⁵ Yerasimos Stefanos, **Türk Sovyet İlişkileri**, İstanbul 1979, s. 115.

⁶ **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Temmuz 1336

Rusya ile Türkiye ve İran arasına ilk engeli koymuş oluyordu.⁷ Kafkaslarda bu set oluşmuşken Karadeniz’de de tamamen Müttefik donanması egemendi. İngilizler bunlardan başka Kars’ta kurulan “*Kars İslam Şurası*”nı da tanımışlardı.⁸ İngiltere, bölgede oluşan ve Sovyetlere katılmamış olan bütün hükümetleri ve güçleri destekliyor, kendi güdümüne almaya çalışıyordu. Gürcistan’ı tanımışken, Acaristan ve Lazistan’ın bağımsızlığı gibi görüşler ileri sürerek,⁹ burada olabildiğince çeşitli bir yapı meydana getirmek ve güçlerin birleşmesini engelleyerek çıkarlarını korumak istiyordu. Rusya ve Türkiye’ye karşı birleştirmek istediği güçleri, kendi içlerinde olabildiğince parçalamak düşüncesindeydi. İngiltere bu projelerle de yetinmemiş, bağımsız Kürdistan vaadi ile bu Seddi daha da güneyden desteklemişti.¹⁰ Ancak İtilaf Devletleri, zamanla yerel hükümetler ve Çarlık taraftarı generaller yerine Kafkas ve Doğu Anadolu Hıristiyan halklarından oluşan bir set kurma çabasına girdiler.¹¹ Kars İslam Şurası’nı fesh edip burayı Ermenilere bıraktılar.¹² Bu amaçla Amerika, İngiltere ve Fransa hükümetleri, ne pahasına olursa olsun Ermenistan ve Gürcistan’daki Anti-Bolşevik hükümetleri desteklemeye çalıştılar. Bölgeyi işgal edecek güçleri olmadığı için bu hükümetleri silahlandırıp, uzman subaylarla örgütleyip, Sovyet karşıtı sınır devletlerini bir askeri ve diplomatik düzen içinde birleştirerek, konfedere bir yapı oluşturmak ve diğer devletlerin desteğini sağlayarak amaçlarına ulaşmak istiyorlardı. Bu politikanın başarısı, Türkiye’nin tutumuna bağlıydı. Türkiye ise, ilk zamanlarda bu plan ile çökertilmek istenen bir konumda bırakılmıştı.

İngiltere İstanbul’a, Anadolu’ya, Kafkaslara, İran’a ve Afganistan’a hâkim duruma gelirse, hem Rusya’yı güneyden kuşatmış,¹³ hem Bakü petrolerinden Rusya’yı yoksun bırakmış, hem de bu stratejik bölgede bir baraj kurmuş olacaktı. Amerika’nın bölgeye gösterdiği ilginin sebebi de özellikle Bakü petroleri ve ticari meselelerdi. Batum’un bir Amerikan üssü olarak bırakılmasına çalışılıyordu. Bu ilgiye rağmen, Bakü petrolerine 1918-1920 yılları arasında ulaşamamıştı. Bu petrolü Sovyetlerin kullanmasına da engel olunamamış, sadece ihraç yollarının kapatılması sağlanabilmişti.¹⁴ Savaş sırasında sömürgelerde Batılılara karşı görülen kıpırdanmalar ve Sovyet İhtilali ile Türk Kurtuluş Savaşı’nın bunlara örnek olacağı endişesiyle, Türkiye’nin ezilmesi ve

⁷ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu’da (1919-1921)*, Kent Basımevi 1981, s. 30.

⁸ İbrahim Artuç, *Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul 1987, s. 241. ve Bkz. Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi II*, İstanbul 1988, s. 427.

⁹ Zeynep Kerman, *Belçika Temsilciliği Vesikalarına Göre Milli Mücadele*, İstanbul 1982, s. 47.

¹⁰ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye’nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul 1978, s. 48.

¹¹ S. Yerasimos, *a. g. e.*, s. 14.

¹² Bölgedeki Müslüman ve Türk unsurlar, İngiltere ve müttefikleri ile tabii bir ittifakı gönülden benimsemiş değillerdi. Türkiye’nin kendince gerçekçi sayılacak siyaseti, Panturanizm ve Panislamizm gibi siyasetlerden uzak olduğunu vurgulaması, dahası kendisinin varlık -yokluk mücadelesi veriyor olması dolayısıyla bu halklara çok yakın ilgi ve destek verememiş olması da onların kısmen Sovyetlere, çoğunlukla da İngiltere patronluğundaki İtilaf politikalarına ilgi göstermesine sebep olmuştur.

¹³ S. Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul 1981, s. 423.

¹⁴ Yerasimos, *a. g. e.*, s. 213.

Rusya'nın dışlanması politikası uygulanıyordu. Sovyet Rusya ve Türkiye'nin dört yandan çevrilmesi gerekiyordu. Kafkas Seddi de bunu sağlayacaktı. İngiltere ve kısmen Amerika'nın bu programı uygulama konusundaki istekliliğine rağmen, Fransa Karadeniz'in İngiliz kontrolüne gireceği endişesiyle bu politikaya yanaşmıyordu. Kafkas Seddi'ne Türkiye'yi de dâhil ediyor ve bazı ödünler verilirse, seddin kurulabileceğine inanıyordu.

İngiltere'nin başka bir amacı da, Asya ile Anadolu'nun arasını kesmekti. Anadolu'nun Bolşeviklerden yardım alması ne kadar ciddi bir tehlike ise, Asyalı Müslümanlar ve Türklerle işbirliğine girmesi de İngiltere için o kadar tehlikeliydi. Enver Paşa'nın Kafkaslardaki faaliyetleri ürkütücüydü. Anadolu hareketini Panislamist ya da Panturanist bir hareket olarak algılayan İngiltere, Müslümanlarla Anadolu Milli Hareketi'nin ilişki ve irtibat kurmasını engellemek istiyordu. Enver Paşa'nın Asya Türklüğü içinde gelişen, hatta Anadolu Hareketi ile bir bütün olduğu düşünülen faaliyetleri de Panturanist bir hareket olarak değerlendiriliyor, bu hareketlerin ikisi birlikte veya ayrı ayrı, emperyalizmin yayılma sahalarında geliştiği için bunları söndürmek gerekiyordu. Tam Osmanlı Devleti parçalanmışken, sömürgecilere engel çıkaracak yeni bir gücün oluşmasına fırsat verilmemeliydi. Ermenicilik, Pontusçuluk ve Kafkas Seddi çalışmalarında bu unsurun da önemli bir rolü vardı. Bu çerçevede İngiltere, Mondros Mütarekesi imzalandıktan hemen sonra harekete geçti. Kafkaslardaki İslam hükümetlerini de kontrol etti. Hıristiyanlara destek vererek Panislamizm'e karşı dayanak olarak hazırladı. Savaş sonrasında sömürgelerden Batı'ya karşı bir direnişin başlamış olması, İngiltere'nin Türkiye'ye karşı politikasını etkiledi. Bu hareketler, Batı'ya ve özellikle İngiltere'ye karşı ya Türkiye'den, ya da Sovyet Rusya'dan destek alabilirdi. Bu durumda İngiltere, Türklerin İran ve Afganistan ile sınır olmamasına karar verdi. Böyle bir sınırdışlık, Hindistan için İngiltere'yi tedirgin ediyordu. Ayrıca İngiltere, Anadolu Hareketi'ni İttihat ve Terakki'nin devamı olarak görüyordu. Ruslarla birleşmesini istemiyordu. Bunun için Kırım ve Kafkasya'yı elinde bulundurmağa dikkat ediyordu.¹⁵

İngiltere, Türklerin Panturanist bir politika güttüklerini, doğuya Türkistan'a doğru yayılmak istediklerini düşünüyor ve açıkça söylüyordu.¹⁶ Bir yandan da, Erzurum ve Sivas kongrelerini "*Panislamik Kongreler*" olarak değerlendiriyor ve Türkler ve Bolşeviklerin bu duygulardan fayda beklediklerini söylüyordu.¹⁷ Samsun'daki İngiliz temsilcisi ise Anadolu'daki hareketin kaynağını Enver Paşa olarak tespit ediyor, İttihat ve Terakki politikasının Hıristiyanlara karşı tekrar

¹⁵ Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara 1978, s. 64, Bkz. M.me. B. G. Gaulis, **La Question Turque**, Paris 1931, s. 33; Ayrıca Bkz. ATASE Arşivi, Kls, 7, D. 29, F. 1.

¹⁶ Taner Baytok, **İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1970, s. 136.

¹⁷ Koramiral Sir J. D. Robeck'ten Lord Curzon'a sunulan 26 Aralık 1919 tarihli rapor. Bkz. Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk I (1919-1938)**, Ankara 1973, s. 290.

canlanacağından endişe ediyordu.¹⁸

İngiltere ve Amerika, Enver Paşa ile Anadolu arasında bir işbirliği olduğuna inanıyorlar ve bunun belki de Panislamizm hareketlerinden daha ciddi olduğunu düşünüyorlardı. Mustafa Kemal Paşa ile anlaşmak belki zordu, ama Envercilerle mümkün değildi. Mustafa Kemal Paşa ve grubunun Enver Paşa ile işbirliği içinde, Kuzey Anadolu, Rus Ermenistan'ı, Azerbaycan, İran ve Afganistan Müslümanlarını bir Panislam-Turan imparatorluğunda birleştirme çabası içinde olduklarını ve Ermenileri temizlemek düşüncesinde olduklarını söylüyorlardı.¹⁹ Buna o kadar inanmışlardı ki, Enver Paşa'nın Anadolu'ya Samsun'dan gireceğini tahmin edip, Samsun'a asker çıkarmışlardı.²⁰ Kafkaslardaki Amerikan Komiseri Ravndal ise; Mustafa Kemal ve ekibini Enver Paşa ile birlikte entrika çevirmekle itham ediyordu. Hedeflerinin Kuzey Anadolu, Rus Ermenistan'ı, Azerbaycan, İran ve Afganistan Müslümanlarını bir Panislam-Turan imparatorluğunda birleştirmekti. Bu birleşme, Tatarlar, Türkmenler, Kürtler ve Türkler arasında da olabilirdi. Doğal olarak Türkler diğerlerini yöneteceklerdi. Turancılık akımını denetim altına almanın yolu, Kafkasya'nın güçlü Müttefik kuvvetleri tarafından işgal edilmesi, başlıca Müslüman liderlerin sürülmesi, ırk ve inancına bakılmadan bütün halkın silahlandırılmasından geçiyordu.²¹

Ankara Hükümeti, Turancılık ve Panislamizm gibi hedefleri olmadığını her fırsatta bildirmesine rağmen, Enver Paşa ölünceye kadar bu durum devam etti. Hatta Enver Paşa'nın Afganistan macerasına başlaması, İngiltere ile birlikte Rusya'yı da endişelendirmişti. Enver Paşa'nın Anadolu'ya gelme isteği de direkt Mustafa Kemal Paşa katında belirtilmiş, ama buna müsaade edilmemişti. Trabzon'da Envercilik harekâtı olarak adlandırılan bazı olaylar olmuş ve Ankara duruma el koyarak kontrolü eline almıştı.²² Ankara, Enver Paşa'nın Anadolu'ya gelmesine karşı çıkarken, İngilizler Enver'in başı için 35 bin İngiliz lirası vaat etmişlerdi.²³

Panislamizm, Türk Milli Mücadelesi'nin hedeflerinden olmamakla beraber Müslümanların tutumu İngiltere'yi frenlemişti. İtilaf Devletlerinin Panislamizm ve Panturanizm'e karşı en zayıf

¹⁸ Yüzbaşı Perring'den Sir J. De Robeck'e sunulan 1 Ekim 1919 tarihli rapor. Bkz. B. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk I**, s. 159.

¹⁹ O. Duru, *a.g.e.*, s. 37.

²⁰ Bkz. S. Selek, *a.g.e.*, s. 206.

²¹ Komiser Ravndal'ın Paris Amerikan Elçiliğine 7 Ağustos 1919 tarihli raporu. Bkz. O. Duru, *a.g.e.*, s. 37.

²² Ebubekir H. Tepeyran, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıtları**, İstanbul 1982, s. 121; Bkz. Feridun Kandemir, "Enver Paşa", **Tarih Konuşuyor**, Ekim 1966, s. 2707, Ayrıca Bkz. Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Ankara 1982, s. 65-68. ve Mesut Çapa, **Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafai Hukuk Cemiyeti**, Trabzon 1998, s. 19-21. Küçük Talat ve Halil Paşa'nın Trabzon'da bulunması ve Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmeye yönelik gelişmeler, adı geçen şahıslara Cemiyet tarafından ilgi gösterilmesi, Cemiyetin Enver Paşa ile ilişkisine ve Enverciliğine yorularak, bu tavır Ankara tarafından şiddetle eleştirilmiş ve tahkikat açılmıştı. Bu gelişmeler, Cemiyet'in yayın organı İstikbal Gazetesi'nde geniş yankı bulmuştu. Bkz. **İstikbal Gazetesi**, 13 Teşrinisani 1921, 29 Kanunuevvel 1921, 1 Kanunusani 1922, 13 Şubat 1922, 24 Nisan 1922.

²³ T. Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 49.

noktası Kafkaslardı. Etnik, kültürel ve dini yönden yoğun bir çeşninin bulunduğu bu bölge halkları da bağımsızlık fikirleriyle tanışmışlar, bir kısmı fiili mücadelelere de girişmişti. Özellikle bölgedeki Müslüman halklar, Rus emperyalizmine karşı birliklikler kurmaya çalışmakta, savaş sonrası şartlarında Osmanlı Devleti ile işbirliğine girmekte, bir bakıma onun garantörlüğünü istemekteydiler. İtilaf Devletlerinin ve hatta Sovyetlerin, bölgedeki Türk ve İslam unsurlardan çekinmelerinin, Enver ve Nuri Paşa vd. şahsiyetlerin oralarda bulunmasından rahatsızlık duymalarının sebebi de buydu. Burasının itilaf lehine güçlenmesi lazımdı. Karadeniz'deki İtilaf gücü yanında, bu bölgede hareketlenen unsurların bir şekilde desteklenmeleri, bu destek karşılığında İtilaf (İngiliz) siyasetine hizmet etmeleri sağlanmalıydı. Sovyet tehdidi ve bağımsızlık arzuları, bölge yönetimlerinin bu politikaya yakın durmalarını ve hatta benimsemelerini sağladı.

Bolşevik tehdidi İran'ı da etkisine almıştı. Bu aşamada set oluşturma çabaları biraz yapı değişikliği ile birlikte arttırıldı.²⁴ İtilaf Devletleri Rusya, Türkiye ve İran arasında bağlantı kurulmasını engellemek için seti daha da önemsediler. Seti istedikleri biçimde oluşturduklarında, Bolşevik saldırısı durdurulmuş ve Türkiye, İran ve diğer Müslümanlar arasında işbirliği de engellenmiş olacaktı.

İtilaf Devletleri içindeki anlaşmazlıklar ve Türkiye'ye fazla baskı yapılırsa Bolşeviklere kayacağı endişesi, seddin kurulmasının önündeki başka bir engel oldu. Bu aşamada İngiltere, Türkiye'nin Sovyetleşmesi tehlikesini önlemek ve Türkiye'yi Sovyet Rusya'dan ayırmak politikasına yöneldi. Bölgedeki İtilaf komiserleri bu yolda siyaset yapmaya yönlendirildi. Amerika da, Sovyet Rusya ile Ankara Hükümeti'nin işbirliğine karşıydı. Hatta bu ikisi arasında bir fark görmeksizin,²⁵ oluşturulması düşünülen Kafkas Seddi konusunda İtilaf donanmasına yardım ettiği gibi, yardım dernekleri aracılığıyla Doğu Anadolu ve Kafkaslara para, yiyecek ve giyecek yardımı yapmaktaydı. İngiltere İstanbul, Anadolu ve Kafkaslara hâkim olarak Rusya'yı güneyden kuşatırken, Yunanistan'ı Anadolu'ya yerleştirerek Anadolu'nun kontrolünü de sağlamak istiyordu.²⁶ Birinci Dünya Savaşı sonunda Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'da İngiltere yanlısı Menşevik hükümetlerin kurulmasına destek vererek hem Rusya'yı kuşatmış, hem de bu stratejik bölgede, Rusya'ya karşı bir baraj kurmuş oluyordu. Böylece Türkiye ile Sovyet Rusya'nın ilişkileri de engellenecekti.

1920 başlarında Beyazları yenen Kızılordu'nun Kafkaslarda ilerlemesi ve Türk Ordusu'nun da Ermenileri yenerek barışa zorlaması sonucunda, zaten bölgede önemli bir güç bulunduramayan İtilaf Devletleri, oraları terk etmek zorunda kaldılar. Artık sadece denizden abluka

²⁴ Osman Ulagay, **Amerikan Basımında Türk Kurtuluş Savaşı**, İstanbul 1974, s.79.

²⁵ Oral Sander, Kurthan Fişek, **Türk-A.B.D.Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)**, İstanbul 1977, s. 197.

²⁶ S. Selek, *a.g.e.*, s. 423.

uygulayabiliyorlardı. Bu da istedikleri etkiyi ve sonucu sağlayamadı.²⁷ Bu defa Türk-Sovyet ilişkilerini bozarak, Türkiye'yi yanlarına almayı denediler. Sevr Antlaşması'nda Türkiye lehine bazı değişiklikler yapmayı vaat ederek Mustafa Kemal Paşa ile anlaşma yolları aramaya başladılar. Türkiye ile Rusya arasında bir antlaşma yapılmasını önlemek için, Türkiye'ye karşı daha yumuşak davranmaya başladılar. General Harington aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'ya yakınlaşmaya çalıştılar. Misak-ı Milli ile çizilen coğrafyaya yakın bir bölgenin Türklere verileceği vaat edildi.²⁸ Böylece Türkiye, Ruslarla İngilizler arasında tarafsız bir bölge haline getirilmek istendi. Eğer Türkiye anlaşmaya yanaşmazsa, Yunan ordusu iyice güçlendirilerek Türkiye üzerine gönderilecekti. İtilaf Devletlerinin Türk-Bolşevik ilişkilerinden bu kadar kuşkulananlarının bazı haklı sebepleri de vardı. Karakol Cemiyeti'nin Sovyetlerle Kafkaslarda ilişkide bulunması, Yeşilordu ve Komünist Partisi'nin kurulması ve faaliyetleri, Enver ve Cemal Paşa'nın faaliyetleri, İtilaf Devletlerini iyice kuşkulandırıyordu. Ankara Hükümeti izin verdiği takdirde, Rusya'nın asker yardımı yapacağı bile düşünülüyordu.

İngiltere bir taraftan uydurma senaryolarla²⁹ Türk-Sovyet işbirliğini bozmaya çalışırken, diğer taraftan Rusya'ya da baskı uygulamaya başlamıştı. 31 Mayıs 1920'de, İngiltere ile Sovyet Rusya bir ticaret anlaşması yaptılar ve İngiltere anlaşma için; İran, Kafkaslar ve Hindistan'a Bolşevik propagandası yapılmaması, Mustafa Kemal Paşa'ya yardım edilmemesi gibi şartlar ileri sürdü.³⁰ Sovyet Rusya, bu anlaşmayı yapabilmek için İngiltere'nin şartlarını kabul etti ve Anadolu'ya yardımlarını da gizlice sürdürdü.³¹

Bu girişimlerle bir süre uğraşan İngiltere Sovyetleri ve Türk Milliyetçilerini engelleyemeyeceğini anlamış ve bölgeye Amerika ve İtalya'yı getirmek istemiş, diğer taraftan da Sovyet Rusya ile barış yapmak eğiliminde olmuştu. 1919 yazından itibaren bölgedeki birliklerini çeken İngiltere, buradaki yandaşlarına uzman askerler göndermek ve silah yardımı yapmak³² siyasetine dönmüştü.

Lloyd George, hiç olmazsa Doğu Anadolu'da Amerikan mandası altında kurulacak Ermenistan üzerinden Amerika'yı bölgeye çekebilmeyi umut etmişti. Amerika'yı Kafkaslara

²⁷ H. Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Ankara 1974, s. 223.

²⁸ Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri*, İstanbul 1969, s. 239.

²⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir'e yazdığı mektupta, İngiltere'nin Azerbaycan'ı Türkiye'ye verdiği ve Türkiye'nin Kafkaslarda Rusya'ya cephe açacağı şeklinde haberler yayıldığı, bunun doğru olmadığını bildiriliyor. Bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası I (1919-1923)*, Ankara 1981, s. 188.

³⁰ Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi II*, İstanbul 1988, s. 785.

³¹ Bu sıralarda Ankara, Sovyet Rusya'nın İngiliz baskısı yüzünden görüşmeleri ve yardımı savsakladığı kanaatindedir. Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.I, Ankara 1985, s.350-351.

³² H. Bayur, *a.g.e.*, s. 160.

getirebilirse, İngiltere ve Yunanistan Akdeniz’de güven içinde çalışabileceklerdi.³³ Amerika’nın konuyu gerçekçi bulmayışı nedeniyle bu beklenti de gerçekleşemedi. Amerika bölgeye uzmanlar yollayarak durumu incelemiş,³⁴ bölgeye kuvvet gönderirse hem Türk, hem de Kürtlerin düşmanlığını kazanacağı için, Kafkasya’ya kuvvet gönderemeyeceğini,³⁵ belirtmişti.

Amerika bölgeye gelmek istemeyince İngiltere, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan’a yaptığı yardımlarla çabalarını sürdürdü. Bu yardımların Ermeniler üzerine yoğunlaştırılması benimsendi.³⁶ Azerbaycan’ın eğiliminin Türkiye’ye olması dolayısıyla fazla yardım yapılmasına gerek görülmedi. İngiltere 1920 yazında Batum’u da boşalttı.

İtilaf Devletlerinin ve özellikle İngiltere’nin Kafkas Seddi politikasını oturtamaması ve Batum’u da bırakmak zorunda kalmasıyla, Londra Konferansı’nın önemli bir maddesi Batum olmuştu. Batum’un Rusya’ya bırakılmasını istemeyen İtilaf Devletleri, özerk bir Batum kurulması ve Türk tezine paralel görüşler belirtmek gibi bir tutum içine girmişlerdi. Lazistan’ın Gürcülere verilmesi görüşünde de anlaşmışlardı. Böylece Batum’un Rusya’nın eline geçmesini engelledikleri gibi, Türk-Sovyet İlişkileri de sarsılmış olacaktı.³⁷

İngiliz İtilaf Komiseri A. Rawlinson, Erzurum’da Kazım Karabekir ile yaptığı görüşmede, İngiltere’nin Türkiye’ye büyük iktisadi yardım yapacağını söylemişti.³⁸ Bu teklif, Türkiye-Sovyet Rusya ilişkilerini bozmak, Türkiye’yi Kafkas Seddi’ne katmak planına yönelik gelişmelerle ilgiliydi. Türkiye’ye iktisadi yardım vaat eden İngiltere, Azerbaycan’ın Türkiye ile yakın ilişki içinde olmasından dolayı, 1920 Mart’ından itibaren Azerbaycan’a silah yardımını durdurmuştu. Aynı yılın Mayıs ayından itibaren İngiltere, Sovyetlerle anlaşma yollarını aramış, daha önceki paylaşım anlaşmalarına atıf yaparak, Rusya ile benzer anlaşmalar yapabileceği noktasına gelmişti. Bu, Lloyd George’un ağzından ifade edilmişti.³⁹ Gelişmeler, Türkiye’nin ezilmesi ve bölüşülmesi fikrine ağırlık vermeye başladığını göstermekteydi. Rusya’ya dış geçiremiyorsa, Türkiye’yi paylaşmasına engel olmamasını sağlayacaktı. Kurulmak istenen Kafkas Seddi projesine Rusya’yı da kattıklarını düşünüyorlardı. Azerbaycan’ın Sovyetleşmesi ile birlikte Türk ve Müslümanlara yönelik propagandalar arttırıldı. İngiltere ve Fransa Karadeniz kıyılarına bildiriler atarak,

³³ Bkz. **Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler**, Ankara 1981, s. 25. ve Bkz. H. Bayur, *a.g.a.*, s. 161.

³⁴ Amerikan Komiseri Ravndal’ın Amerika’nın Paris Büyükelçiliği’ne 7 Ağustos 1919 tarihli raporu. Bkz. O. Duru, *a.g.e.*, s. 38.

³⁵ Amiral Bristol’dan Amerika Dışişleri Bakanlığı’na yazılan 30 Eylül 1919 tarihli rapor. Bkz. O. Duru, *a.g.e.*, s. 48.

³⁶ Paris’teki İngiliz temsilcisi Sir. E. Crowe’dan Mr. Kidston’a 19 Kasım 1919 tarihli mektup için Bkz. B. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, C. I, s. 216; ayrıca silah yardımı için Bkz. S. İ. Aralov, **Türkiye Hatıraları**, İstanbul 1967, s. 25.

³⁷ T. Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 50.

³⁸ **Atatürk’ün Milli Dış Politikası**, s. 126.

³⁹ W. Churchill, **İstiklal Savaşında**, İstanbul 1969, s. 109.

Bolşeviklerin Azerbaycan'da yaptıkları kıyımı anlatıyorlardı.⁴⁰ Bu propagandalarla Ankara'ya ve Sovyetlere karşı Türk-İslam desteğini kırmak istiyorlardı. İtilaf kanadı, Bolşevizm'e karşı İslam'ın hamiliği rolünü üstlenerek, Kemalistlerle Bolşevikler arasındaki kopuklukları kışkırtmalıydı. Fransızlar, Mustafa Kemal Paşa'yı Bolşeviklerle uzlaşma konusunda mütereddit görüyorlar ve Paşa'yı ikna etmek için bir an önce irtibata geçerek, Kafkasya'nın ve Türkiye'nin Sovyetleşmesini önlemeyi düşünüyorlardı.⁴¹

1920 yılı sonlarında Türk-Ermeni savaşı çıkınca, İngilizler Türk-Sovyet çatışmasından bir kere daha ümitlenmişlerdi. Çıkacağı ümit edilen Türk-Sovyet çatışmasında, Sovyetler tarafını tutup onların güneye yayılmalarını engellemeyi düşünüyorlardı.⁴² Sovyetlerle anlaşabilirlerse Türkiye sorununu çözebileceklerdi. Müslümanlar arasında çıkarılan etnik çatışmalar yanında, mezhep çatışmalarını da kullanarak, İslam birliğini engellemeleri kolaylaşacaktı. 1920 yılı sonuna gelindiğinde, İngiliz Genelkurmayı'nın görüşü; Türkiye ile anlaşmaktı. Türkiye'ye Kars, İzmir ve Trakya'da verilecek tavizlerle, Türkiye'nin Sovyetlere yaklaşması önlenecekti. Ama bu teklifi siyasilere kabul etmediler ve olaylar daha sonraki yıllara aktarıldı.

1921 yılı başlarında Moskova Antlaşması'nın imzalanması, Ankara-Moskova ilişkilerinin bozulmasını önledi. Bu işbirliğine iki tarafın da ihtiyacı vardı. Sovyet rejimi kuvvetlenmiş ve Kafkaslarda yerleşmişti. Sovyet yardımı da Milli Mücadele'nin başarısında önemli bir destek sağlamıştı. 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'yla Türk-Sovyet ilişkileri resmîyet kazandı. İngiltere ile Rusya arasında imzalanan ticaret anlaşmasıyla, Türkiye'ye yapılacak Sovyet yardımının kesilmesini sağlayarak, Anadolu'yu tek yardım kaynağından da yoksun bırakmaya çalışan İngiltere, kurmak istediği ablukaya Sovyet Rusya'yı da katıyordu. Ancak, Ankara ile Rusya arasında Moskova Antlaşması'nın imzalanmasından dolayı Türkiye'ye karşı ılımlı davranmak zorunda kalmıştı. Türk-Yunan savaşında göstermelik bir tarafsızlık rolüne bürünerek durumu idare etmeye çalışıyordu. Bir taraftan da Rawlinson aracılığı ile Kazım Karabekir'e, Sovyetlerin Türk sınırına dayandığını, İngilizlerin İran ve Kafkasya'ya harekât yapacak bir orduyu Hindistan'da hazırladıklarını, Türklerin de Musul'dan Karadeniz'e kadar cephe açmasını ve Sovyet yayılmacılığının böylece engellenmesi teklifini getiriyordu.⁴³

Mütareke sonrası işlerinde genel olarak İngiltere'nin gölgesinde kalan Fransa ise, İngiliz politikalarına soğuk bakmakla birlikte, engel de olamıyordu. İngiltere'nin bu davranışı karşısında

⁴⁰ ATASE Arşivi, Kls. 888, D. 4, F. 9.

⁴¹ Neşe Özden, "1920 Yılında Doğu Cephesi'ndeki Gelişmeleri Etkileyen Olayların İngiliz Belgeleri Işığında Değerlendirilmesi", **VII. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara 2000, s. 543.

⁴² Albay Stokos'tan Lord Curzon'a 6 Kasım 1920 tarihli rapor. Bkz. Erol Ulubelen, **İngiliz Belgelerinde Türkiye**, İstanbul 1982, s. 270.

⁴³ B.A. BEO, Siyasi Kısım, Dosya No: 54, Belge No: 345394.

ya Amerika'ya dayanmak, ya da Kuzey Denizi'nden başlayarak kurulan yeni hükümetlerle Polonya, Romanya, Bulgaristan, Türkiye ve Kafkas Cumhuriyetleriyle beraber oluşturacakları bir kordon ile hem Rusya'yı, hem de Almanya'yı bir çembere almak için çalışıyordu.

1921 yılı baharında Bolşevikler Gürcistan'a ilerlerken, Fransız donanması Bolşevikleri ateşe tutmuş ama netice alamamıştı. Gürcistan da Türkiye'nin himayesini istemişti. Bu da Türkiye ile Rusya'nın karşı karşıya gelmesini sağlamak için oynanan bir oyundu. 20 Ekim 1921'de Fransa ile Ankara arasında yapılan Ankara Antlaşması, İngiltere'nin Kafkas politikasını sarsmış, bölgedeki çıkarlarına zarar vermişti. İngiltere'nin Türkiye'yi kontrolüne alarak Kafkaslara ve Asya'ya egemen olma planı uygulanamaz bir hale gelmişti⁴⁴

İtilaf Devletleri bölgede arzu ettikleri oluşumları kurabilmek ve kendilerine karşı gördükleri organizasyonları bozabilmek için yoğun propaganda faaliyetlerinde de bulunmuşlardı. Kontrolleri altında bulunan Karadeniz kıyılarından, Anadolu'ya casuslar sokmuşlar, gemiler ve uçaklarla Anti-Bolşevik ve Anti-Kemalist bildiriler atmışlardı. İstanbul taraftarı Türkleri ve Anadolu'da yetki sorunu ortaya çıkarabilecek şahısları da Anadolu'ya ve Kafkaslara göndermişlerdi. Hatta Rusya ile Ankara'nın arasını bozacak faaliyetleri ve şahısları da desteklemişlerdi. "Entelligence Servis," "Anti Bolşevizm-Kontr Kemalizm" gibi örgütleri organize ederek, Anadolu'ya gidecek silah, cephane, asker ve subayların engellenmesi için Karadeniz kıyılarında ve Kafkaslarda görevlendirmişlerdi. 3 Haziran 1921'de Rus elçisi Medivani, Trabzon valisine Batum'a işleyen vapurlarla İngiliz ve Fransız casuslarının, İstanbul Rumlarının ve bazı Türklerin Batum'a çıkartılarak, Rus ordusundan iltica etmiş gibi havadan ve sahilden Anadolu'ya sokulduğunu bildirmişti.⁴⁵

b- İtilaf Politikalarının Boşa Çıkarılması ve Ankara'nın Bölge ile İlgili Yaklaşımları

İtilaf Devletlerinin Anadolu ile Sovyet Rusya'nın irtibatını kesmek için uygulamaya koydukları bu projelere, doğal olarak Türkiye ile Sovyet Rusya birlikte karşı çıktılar ve sonuçsuz bırakmayı başardılar. Bu işbirliğinin esası, ortak düşmana karşı her iki tarafın çıkarlarının korunması ve karşılıklı yardımlaşmaydı. Mustafa Kemal Paşa, bu esası 3 Ocak 1921 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada vurgulamıştı.⁴⁶ Türkiye'nin Ruslarla olan ilişkisinde Kapitalizm aleyhine Sosyalizm lehine diye bir esas yoktu. Ruslar da Türkiye'ye Komünist olursanız ilişki kurarız dememişti. Sovyet Rusya'nın kendi toplumsal teorisini Türklerin kabul etmesi gibi bir ön şartı da yoktu. İki tarafın ilişkilerinin temelini emperyalizme karşı mücadele oluşturmuştu. Sovyetler, Türk Milli Mücadelesi'ni, ezilen Doğu halklarının kalesi ve Komünist Enternasyonal'e

44 Emre Adıgüzel, **Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı**, Kaynak Yay. 1985, s. 33.

45 ATASE Arşivi, Kls. 993, D. 13, F. 21.

46 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III (I)**, Ankara 1981, s. 138.

dolaylı bir destek olarak görüyordu.⁴⁷ Sovyet Rusya'ya göre Türkiye, kendisi için çok nazik bir konumda olan güney sınırında etkin bir tampon bölge teşkil edecek, İtilaf Devletlerinin Rusya'yı kuşatmasına engel olacaktı. Tek bağımsız İslam ülkesi durumundaki Türkiye'yi Bolşevikleştirme planlarını uygulayarak, İslam dünyasını kazanabilecekti.⁴⁸ O sıralarda Sovyetler de iç ve dış düşmanlara karşı savaşıyordu. Polonya'ya yenilmişler, Boğazlar, Kafkasya, İran ve Afganistan'da bulunan İngiliz kuvvetlerince ablukaya alınmışlardı. Batılılar tarafından donatılan ve desteklenen Çarcı kuvvetler de harekete geçmişti. Türk Milli Mücadele Hareketi'nin Rusya'da sevinçle karşılanması bu yüzdendi.

Kafkasya'daki beklentileri yönünden bakıldığında da, Türkiye'deki gelişmeler, Sovyet Rusya'nın hoşuna gidiyor olmalıydı. 1918 yılı içinde, özellikle Rusya'nın Bolşevik İhtilali sonrasında savaştan çekilmesiyle birlikte, Osmanlı orduları Kafkasya ve İran'a ilerlemiş, Kafkasya'daki halkları organize ederek zararına olmayacak oluşumları desteklemişti. 14 Mart 1918'de toplanan Trabzon Konferansı'nda, Gürcü, Ermeni, Azeri heyetleriyle birlikte, Rauf Bey başkanlığında oluşturulan Osmanlı heyeti arasında bir konfederasyon ya da işbirliği konuları görüşüldüyse de, Gürcülerin ve Ermenilerin Almanya yanlısı siyasete taraf olmaları yüzünden bir sonuç alınamadı. Konferansa Kuzey Kafkasya adına katılan temsilcilerle Osmanlı heyeti arasında da bir görüş birliğine varılamadı.⁴⁹ Milli Mücadele yıllarında Ankara'nın bölge işleriyle ilgilenmediği (ilgilenemediği) şartlarda, Sovyet Rusya'nın buralarda işi nispeten daha da kolaylaşmıştı.

Batı emperyalizmi tarafından paylaşım tabii tutulan Türkiye'de, Komünist, Bolşevik, Turancı, İslamcı ve idealistlerden oluşan Batı aleyhtarı guruplar oluşmuştu. Anadolu'da bir Sovyet sistemi kurulmasını düşünenler bile vardı.⁵⁰ İtilaf Devletlerinin acımasız ve uzlaşmaz tavrı, bu yaklaşımları güçlendiriyordu. Ankara dış politika çerçevesini oluştururken, Sovyetlerle İslam dünyasını dengede tutmaya çalışıyordu. Bu siyasetin uygulanmasında, kendi milli amaçlarıyla, ilişki kurmak istediği ülkelerin ve tarafların çıkarlarının çatışmamasına da dikkat ediyordu. Bu dikkatli çabalara rağmen, Kafkasya'da zaman zaman Sovyetlerle anlaşmazlıklara düşüldüğü de

⁴⁷ Rem Kazancıyan, **Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri**, İstanbul 2000, s. 11.

⁴⁸ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara 1987, s. 67.

⁴⁹ H. Bal, *a.g.m.*, s. 43 vd. Kuzey Kafkas Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve gelişmelerle ilgili olarak bkz. Mesut Çapa, "Kuzey Kafkas Cumhuriyeti'nin Rus Egemenliğine Girmesi Üzerine Trabzon'a Gelen Devlet Erkanı", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:100, Şubat 1996.

⁵⁰ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Ankara 1987, s. 4.; Karakol Cemiyeti'nden Baha Sait, Türkiye İhtilal hareketinin temsilcisi olarak sunulmuş, Bolşevik Hükümeti'nin temsilcisi Shalva Eliava ile bir işbirliği ve dostluk anlaşması bile imzalanmıştı. Bolşeviklerle ilk ilişki de Enver Paşa ile Karl Radek arasında Berlin'de kurulmuştu. Enver Paşa Karl Radek'i hapisten kurtarmış, Türklerin İslam dünyasını anti-emperyalist mücadele için yönlendirmeleri karşılığında, Bolşeviklerin Türk direnişini desteklemeleri üzerinde anlaşmışlardı. Karakol Cemiyeti'nin bu tür faaliyetleri Ankara'yı rahatsız etmesi üzerine cemiyet kapatılmıştı. Bkz. Erik Jan Zürcher, Milli Mücadele'de İttihatçılık, İstanbul 1987, s. 175-176.

olmuş, ancak bu engeller aşılabiliyordu.⁵¹

Üç taraftan İtilaf güçleri ile çevrilmiş olan Türkiye için, Türklere direnme gücü verebilen bölge Kafkasya idi. Eğer Türkiye Sovyet Rusya ile ittifak yaparak Kafkasya'da kurulan Seddi yıkamazsa, direnme imkânları temelden yıkılacaktı. Kafkaslardaki yandaş yönetimler, Bolşevik Rusya ve Türk bağımsızlık hareketinin engellenmesinden öte, İngiltere'ye bütün Ortadoğu ve Asya kapılarını açacaktı.⁵² Eğer Türkiye, Kafkasya'da Bolşevik istilasını kolaylaştırır ve onunla birlikte hareket ederse Anadolu, Suriye, Irak, İran, Afganistan ve Hindistan kapılarını açmış olacaktı. Bu durumda, Kafkas Seddi'ni önlemek için her çareye başvurmak, Kafkas Hükümetleri ve özellikle Azerbaycan ve Dağıstan gibi Müslüman devletlerle irtibata geçmek lazımdı. Kafkas Hükümetleri bu sedde izin ve destek verirse, Bolşeviklerle beraber hareket etmek kaçınılmazdı. Bolşevikler etkili bir duruma gelirlerse, onlar İtilaf Devletlerine karşı bir silah olarak kullanılır, Türkiye'nin üzerindeki Bolşevik tehdidi kullanılarak, İtilaf Devletleri ülkeyi boşaltmaya zorlanabilirdi.

Bu çerçevede, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, daha Sivas'ta buldukları günlerden beri, Türklükle iç içe geçmiş bulunan İslam'a vurgu yapmaktaydılar. İslam ülkelerine yönelik toplantılar yapılıyor, bildiriler yayınlanıyor, temsilciler gönderilerek Türkiye lehine faaliyetlerde bulunacak grupların oluşturulmasına çalışılıyordu.⁵³ Sivas'ta Halil Paşa ile görüşen Mustafa Kemal Paşa; Halil Paşa'nın şarktaki itibarından yararlanmak, Rusya, Azerbaycan ve İran'dan destek sağlamak için bölgeye göndermişti. Halil Paşa, Azerbaycan Müsavat Hükümeti ve Kızılordu'ya karşı savaşan Nuri Paşa'yı ikna ederek, Kızılordu'nun Kafkasya'da önünün açılmasını da sağlayacaktı.⁵⁴ 24 Nisan'da BMM'de yaptığı konuşmada Mustafa Kemal Paşa, Ecnebinin İslam siyasetinden korktuklarını, Hıristiyan siyaseti ve baskısına karşı, Türkiye sınırları dışında, Türkiye'ye dayanak noktası oluşturacak kaynağın İslam dünyası olduğunu açıkça dile getirmişti.⁵⁵

⁵¹ Sovyetler Çiçerin'in ağızından Misak-ı Milli ilkelerini benimsediklerini açıklamalarına rağmen, Ankara ile ittifak konusunda mütereddit davranıyorlar, Türkiye, Ermenistan ve İran arasındaki sınır meselelerinin self-determinasyon ilkesiyle belirlenmesini öneriyorlardı. Kafkaslardaki Sovyet emellerini öngören Mustafa Kemal de Türkiye ile Ermenistan arasında Rusya'nın arabuluculuk yapmasına sıcak bakmıyordu. Sovyetler de Ankara'ya güvenmiyorlar, Kafkaslarda ve Sovyet hâkimiyetinde bulunan Türk ve İslam toplumları üzerinde Panturancı veya Panislamist amaçları olduğunu düşünüyordu. Kafkas yolunu Türklerin tek başına açmasını istemiyorlardı. Azerilerin ve Kafkas toplumlarının Türkiye ile birleşmesinden rahatsızdılar. Mustafa Kemal'e göre; Türkiye şimdilik Ermenilere saldırmamalı, Sovyet İslam cumhuriyetleri buna teşvik edilmeliydi. Mustafa Kemal'den Kazım Karabekir'e 6.5.1920 tarihli gizli telgraf. TİTE Arşivi, Belge No: 132/19543.; Ankara, Sovyetlerin kendisi dışında başkaca Türk unsurlarla temasta olmasından da rahatsızdı. Sovyetler İttihatçılar ve İstanbul'daki Sultan üzerinden bile siyasi manevralara yönelmişlerdi. İttihatçılar aracılığıyla sadece Türkiye'ye değil, Afganistan, Hindistan, Yakın ve Ortadoğu'nun diğer ülkelerine de etkilerini yaymak istemişlerdi. Milli Mücadele başarılar kazandıkça, Ankara Sovyetler için tek muhatap haline geldi. Bkz. R. Kazancıyan, *a.g.e.*, s. 27.

⁵² **Harp Tarihi Vesikalar Dergisi**, Sayı: 15, Belge 388, Sayı: 55, Belge: 1260.

⁵³ Salim Cöğçe, "Türk İstiklal Mücadelesi ve Hindistan", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XIII, Mart 1997, Sayı: 37, s. 40-41;

⁵⁴ Taylan Sorgun, **Bitmeyen Savaş**, İstanbul 1977, s. 304.

⁵⁵ **TBMM Gizli Celse Zabıtları I**, s. 2

Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir de, Mustafa Kemal Paşa'yı uyararak; Kafkasya'daki Müslümanlarla el ele vermenin önemini belirtmişti. Karabekir Paşa'ya göre; bu bağlantıya Ankara kadar, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'nın da ihtiyacı vardı.⁵⁶ Rusya içindeki Ermenistan'ı büyütmemek ve üç taraftan baskı yaparak, daima zayıf tutmak, Türk'ün ve İslam'ın varlık siyasetiydi.⁵⁷ Milli Mücadele önderleri ile Sovyet Rusya arasında, 1919 yılı Mayıs ayından itibaren gelişen, resmi ve gayri resmi ilişkilerin temel unsuru bu yaklaşımdı.

Anadolu Hareketi'nin Doğu'dan beslenebileceğini düşünen Milli Mücadele önderleri, daha Erzurum Kongresi sıralarında, Bolşeviklerle temas için girişimlerde bulundular. Fuat Sabit, Yusuf Ziya, Yakup Bey, Baha Sait, Halil Paşa gibi isimleri Sovyetlerle ilişki kurmaları için görevlendirdiler.⁵⁸ Bu aşamada dile getirilen görüşler arasında, Bolşeviklerle anlaşmak, Lenin'in İngiliz aleyhtarlığından yararlanmak da vardı. Sovyet Rusya, en tabii müttefik olarak görüldü.⁵⁹ Kafkas milletleri aracılığıyla oluşturulacak Kafkas Seddi, Türklerle Bolşevikler arasında kesin bir engel oluşturarak, Anadolu, İran, Irak, Suriye, Afganistan ve Hindistan kapılarını kapatabilirdi. Bu yüzden iki taraf, bu seddin oluşumunu işbirliği içinde engellemeliydi.

Türkiye bu noktada, kabul edilemez barış şartları ileri sürüldüğü takdirde Sovyet kozunu oynamakta kararlıydı. Kafkasya'da Bolşevik yayılmasını kolaylaştırıp, O'nunla işbirliği yaparak İtilaf Devletlerini tavize zorlayacaktı.

İngiliz propagandasının etkili olmadığı çevreler, Türk İstiklal Mücadelesi'nin yanında yerlerini aldılar. Hindistan ve Afganistan gibi ülkelerdeki belirli çevrelerle ilişkiler kuruldu. Rusların desteklediği bir Afganistan, İngiltere'nin Hindistan siyasetini sarsabilirdi. Türkistan haklarının da buna katılması durumunda Asya'da sömürgecilik bitebilirdi. Bu şartlardan yararlanmak isteyen Türkiye, Afganistan ile temas kurarak Abdurrahman Bey'i temsilci olarak Afganistan'a gönderdi.⁶⁰

Enver Paşa'nın Bakü Kongresi'ne katılması, Mustafa Kemal Paşa'nın Bolşevik emellerinden kuşkulanasına neden oldu. Bolşeviklerin idaresi altındaki Müslüman halka kötü muamele etmeleri bir başka sıkıntıydı. Türk-Sovyet anlaşmasının önündeki engelleri kaldırmak için, Enver Paşa'ya Türkistan, Afganistan, İran ve Hindistan'daki faaliyetlerine devam etmesi, ancak Rusları

⁵⁶ Esin Dayı, **Erzurum Kongresi ve Evliye-i Selase Meselesi**, Erzurum 1997, s. 54.

⁵⁷ Milli Mücadele'nin Kafkas politikasının temeli, Gürcistan'ın tarafsızlığı ve İngilizlerin Ermeni toprağı olarak tanımladığı Doğu Anadolu topraklarının Ermenistan'a kaptırılmamasıydı. Doğu sınırlarının Sovyet Rusya ile anlaşarak belirlenmesine rağmen Onbeşinci Kolordu'nun Erzurum'da tutulmasının ana sebeplerinden birisi de buydu

⁵⁸ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, s. 86.

⁵⁹ M. Gönlübol, C. Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, Ankara 1997, s. 14.

⁶⁰ S. Cöhçe, *a.g.m.* s.51.

kuşkulandırmaması tavsiye edildi.⁶¹ Coğrafi konumu itibariyle, Asya'daki Türk ve Müslüman unsurlarla temas kurmak için kilit noktada bulunan Azerbaycan, Müsavat Hükümeti döneminde İngiliz siyasetinin etkisinde kalmıştı. Bu durumda Ankara, Azerilerle Bolşevikleri anlaştırmak ve Nuri Paşa'nın Kafkasya'daki Bolşevik aleyhtarı faaliyetlerini durdurmak gerektiğine inandı. Azerbaycan Müsavat Hükümeti Kafkas Seddi projesi içinde yer aldığı, İngiliz yanlısı politika izlediği ve Türkiye'ye yeterli desteği vermediği için,⁶² 1920 Nisan'ında Ankara Hükümeti, Azerbaycan'ın Sovyetleşmesine karşı olmadığını Sovyetlere ve askeri kuruluna bildirdi. Bu yaklaşım, Ankara'nın Sömürgecilere karşı Sovyet Rusya'nın yanında olduğu güvencesini veriyor, işbirliğini benimsediğini ve bunda samimi olduğunu belirtiyordu. Bu gelişme sonrasında, Doğu Cephesi'nde Ermeniler üzerine harekât yapılmış, Ermenilerin yenilmesi Ankara-Moskova ilişkilerini ve İtilaf Devletlerinin Kafkas politikasını etkilemişti.

Birinci ve İkinci İnönü zaferlerinden hemen sonra, İngiliz yayılma sahası olan Afganistan ile Ankara anlaşmıştı. Sovyet Rusya ise, Batılılarla anlaşacağını düşünerek hala Ankara'ya karşı güvensizlik duyuyordu. Moskova, Ankara'nın Fransızlarla anlaşarak Rusya'ya dönmesinden korkarken, Ankara da Batılılara karşı kazanmaya çalıştığı bağımsızlığını Sovyetlere kaptırmaktan korkuyordu. Yine de, 16 Mart 1921 tarihinde Rusya ile Moskova Antlaşması imzalanabildi. İtilaf Devletleri, Boğazlar ve Karadeniz üzerinde kendi aralarındaki rekabeti sürdürürken, Sovyet Rusya ile Türkiye, Moskova Antlaşması ile Boğazlar konusunda uluslararası bir statüyü kabul ettiler.⁶³ Sovyetler Karadeniz'de İtilaf donanmasına karşı savaş açtı. Böylece Ankara'nın ulaşım sağladığı limanlar az da olsa rahatladı ve taşımacılık arttı. Türkiye ve Rusya, Kafkaslardaki Bolşevik ve Türk aleyhtarı Ermenistan ve Gürcistan konusunda ve sömürgeciliğe karşı işbirliğine giderek İtilaf Devletlerinin kurmak istediği Kafkas Seddi projesini başarısız kıldılar.

Sovyet Rusya'nın desteğiyle imzalanan Türk-Afgan Antlaşması, Türkiye ile Afganistan'ın ilişkilerini düzenleyip, Afganistan üzerinden Hindistan siyasetinin yürütülebileceği bir durum sağladı. 1920 yılında Azerbaycan ve Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesiyle, bu ülkeler Sovyet siyasetinin etki alanına girdiler. Gürcistan, Sovyetlere karşı Türkiye'den yardım istediye de, Türkiye Sovyet Rusya'nın dostluk ve desteğini kaybetmeme düşüncesiyle, Gürcistan'ın da

⁶¹ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s.40.; Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'ya yazdığı mektupta; Şark memleketlerinde beliren milli hareketlerin birleştirilmesi konusunda yapılan çalışmaları takdir ediyor, Sovyetlerle işbirliğinin bozulabileceği ihtimaline karşı, milliyeti ne olursa olsun İslam memleketlerindeki istiklal hareketlerinin Hilafet de kullanılarak desteklenmesini istiyor, bu işi Teşkilat-ı Mahsusa'nın organize etmesini istiyordu. Bkz. Feridun Kandemir, "Enver Paşa", **Tarih Konuşuyor**, Kasım 1966, s. 2782.

⁶² Mustafa Kemal Paşa, TBMM'de yaptığı 4 Temmuz 1920 tarihli konuşmasında; Türkiye'nin Azerbaycan kardeşine görüşlerini, duygularını ve geleceğe ait değerlendirmelerini bildiğini, kumandan gönderdiğini, zabıt gönderdiğini, her şey gönderdiğini, Azerbaycan'ın Türkiye ile ilgilenmediğini, kuvvet göndermediğini ifade etmişti. Bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (I)**, s. 89.

⁶³ M.S. Anderson, a.g.e., s. 369.

Sovyetleşmesine sessiz kaldı.⁶⁴ Kars Antlaşması'yla Türkiye'nin Kafkaslardaki durumu güçlendi. Misak-ı Milli Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'a da kabul ettirildi. Kafkaslar ve Asya'nın Türk ve Müslüman unsurları o gün için Sovyet hâkimiyetinde kalmışsa da, Türkiye'nin gerçekte bunların geleceğiyle ve haklarıyla ilgilendiği, onların hür ve müstakil olarak yaşamalarını önemseydiği gerçeği bakıydı.⁶⁵

1922 yılında, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Türkiye'ye karşı uygulanacak baskı tedbirlerini görüştü. Türkiye'ye her yönden abluka uygulanması, Yunanistan'a askeri ve mali yardım yapılması, bazı Türk topraklarının İtilaf üyelerince doğrudan işgal edilmesi, Ankara ve İstanbul hükümetlerinin birbirinden kopartılması gibi tedbirlerin uygulanması kararlaştırıldı.⁶⁶ Bu tedbirlerin olumlu sonuç vermesi, Rusya'nın Türkiye'den ayrılmasına bağlıydı. Türk-Sovyet işbirliği devam ettikçe tedbirler sonuç vermeyecekti. Türkiye'ye ödün vererek bu işbirliğini bozmaya çalışan İtilaf Devletleri, İzmir'e özerklik tanıdı. Ancak Türk barışı Misak-ı Milli'nin tanınmasına bağlıydı. Kafkaslarda kontrol sağlanmış, İtilaf Devletleri buradan çekilmişti. Hatta Yunan donanması hariç tutulursa, bazı kontrol gemileri dışında Karadeniz'de İtilaf donanması faaliyet göstermiyordu. Artık İtilaf Devletleri açısından Karadeniz ve Kafkaslar politikası, Boğazlar ve İstanbul'u ellerinde tutarak çıkarlarını korumaya çalışmak noktasında sıkışmıştı.

Sonuç:

Kafkasya, Orta Asya ile Ön Asya arasında yer alan bir geçiş noktasıdır. Tarihin bütün evrelerinde burası kavimlerin gelip geçtiği bir kapı olmuş, bu yönüyle "kavimler kapısı" adını almıştır. Nüfus yapısı, belki de bir geçiş yolu olduğu için çok çeşitlidir. Bu çeşitli yapı, kültürel ve yönetim açısından bölgede sağlam yapıların kurulmasını engellemiştir. Tarih boyunca bölgede istikrarlı bir düzen kurulamamasında, bölgenin sürekli emperyalizmin baskısı altında yaşaması da önemli bir etken olmuştur. Bizatihi emperyalizmin iştahını kabartan temel etkenlerden biri de, buradaki heterojen yapı ve istikrarsızlıktı.

Rus emperyalizmi altına düştüğünden itibaren, Kafkasyalıların yüzü hep Osmanlı ve Türkiye'ye dönük olmuştu. Birinci Dünya Savaşı içinde Rus Çarlığı'nın yıkılması üzerine, Kafkasyalılara en büyük yardım, savaş içindeki Osmanlı tarafından yapılmıştı. Kafkasya'da kurulacak dost devletler, Rus emperyalizminin durdurulması için önemliydi. Önceleri ve hatta Birinci Dünya Savaşı'nın son yılı içinde Osmanlı yöneticileri, bölgedeki Türk ve Müslüman hatta (Ermeni ve Gürcüler gibi) Hıristiyan unsurlarla ilgilenmiş, onları organize etmeye çalışmıştı. 1918

⁶⁴ M. Gönlübol, C. Sar, *a.g.e.*, s. 19.

⁶⁵ 14 Ekim 1921 tarihinde, Azerbaycan Büyükelçisi Abilof'a hitaben Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması. Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 15.10.1921.

⁶⁶ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, İstanbul 1989, s. 246.

yılı baharında Trabzon'da, Osmanlı gözetiminde toplanan, Kuzey Kafkasyalıların da temsil edildiği konferansta, bir Gürcü-Ermeni-Azeri federasyonu gündeme getirilmişti. Sonraki gelişmeler, gerek kurulan çok sayıda şura hükümetlerini, gerek Şimali Kafkas Cumhuriyeti'ni ve İslam Ordusu gibi oluşumları getirdiyse de, bu girişimler Kızılordu karşısında direnemedi.

Birinci Dünya Savaşı döneminde Osmanlı tarafından desteklenen Kafkaslılar, Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye'nin gündeminde daha az yer almıştı. Ankara'nın bu konudaki mazereti, kendi varlık yokluk savaşında, Sovyet Rusya'nın desteğine duyduğu hayati ihtiyacı. Yeni Türk devleti, Panislamizm, Panturanizm gibi siyasetlerle işi olmadığını da açık bir şekilde belirtmişti. Ancak bu demek değildi ki; Türkiye ırkı, dini ve kültürel bağlarla bağlandığı, kendi siyasi hinterlandında bulunan kardeş ve komşularını unutmuş, bölgedeki görevini Anadolu coğrafyasıyla sınırlı tutmuştu. Daha Milli Mücadele yıllarında, Türkiye'nin mücadelesinin yalnız Türkiye'ye ait olmadığı, davasının bütün mazlum milletlerin, bütün Şark'ın davası olduğu Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından beyan edilmiş, Türkiye'nin bu davayı sonuçlandırıncaya kadar, kendisiyle beraber hareket etmiş olan Şark milletleriyle beraber yürüme konusundaki kararlılığı vurgulanmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'yi Batı'ya doğru götürmeyi hedeflemişken bile Doğu'dan ilgisini kesmemiş, Türkiye'nin doğusundaki Türk ve İslam toplumlarıyla yakından ilgilenmişti. Eğer Atatürk döneminde, hatta Kurtuluş Savaşı yıllarında şartlar uygun olsaydı, Kafkas Federasyonu ya da Kafkas Paktını kurabilirdi. 1933 yılında yaptığı konuşmada Atatürk, bu özlemine dile getirmişti. "Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız var... Bizim dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız... Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprüleri sağlam tutarak. Dil bir köprüdür. Tarih köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz... Bizim onlara yaklaşmamız lazım."⁶⁷ Bu derece önemsenen bu iş için Atatürk'ün ömrü yetmemiştir. Bu hedeflere yürüme şansı, bugün artık Türkiye'nin sorumluluğudur.

Kuzeyi ve güneyi ile, iç veya dış dinamiklerin etkisiyle, Kafkasya'da oluşabilecek bir işbirliği ve dayanışma, bunu temsil eden unsur, Asya-Avrupa, Orta ve Yakınoğu ilişkilerini yönlendirebilecek stratejik bir konuma sahiptir. Bölgeyi siyasi, askeri ya da ekonomik açıdan kontrol edebilecek olan güç, rekabette önemli bir avantaj elde edecektir. Konumuzla ilgili yıllar dikkate alındığında da, emperyalist güçlerin, bağımsızlık mücadelelerinin, var olmak savaşçılarının hepsi de, bu avantajı lehine çevirmek istemektedir. Burada var olan doğal set, bütün taraflarca kendine ve çıkarlarına yönelik tehditlere karşı koruma kalkanı olarak görülmekte, bölge halkları da

⁶⁷ A. Çeçen, *a.g.e.*, s. 9.

uluslararası güç dengeleri arasındaki rekabetten faydalanmak istemektedirler.

Kafkasya ve Karadeniz, yüzyılın başındaki durumuna göre çok daha fazla bir değere sahiptir ve bu derecede de ilgi görmektedir. Petrol kaynakları, enerji boru hatları, Amerika, Avrupa ve Rusya arasında soğuk savaş yıllarını andıran nüfuz ve çıkar mücadeleleri yaşanmaktadır. Doğu'da Ruslara, Batı'da Avrupalılara üstünlüğünü kaptırmış olan Türk dünyası, gelişmeleri lehine çevirebilecek etkinlikten uzak görünmektedir. Tarihi denemelerde başarısız olduğu görülmüş olan bu tip oluşumların başarısızlığı, bir bakıma teorik olarak ortaya konulan siyasi, ekonomik, askeri işbirlikleri ve ittifakların taraflardan sürekli nalıncı keseri muamelesi görmesidir. Bu yaklaşımın değiştiği ya da değişeceğine yönelik olumlu bir işaret olmadığı gibi, Türk dünyasında, gelişmeleri yönlendirecek bir irade, arzu ve güç de bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Arşivler:

ATASE Arşivi, Kls. 7, D. 29, F. 1, Kls. 888, D. 4, F. 9, Kls. 993, D. 13, F. 21.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BEO, *Siyasi Kısım*, Dosya No: 54, Belge No: 345394.

Gazeteler:

Hakimiyet-i Milliye, 20 Temmuz 1336, 15.10.1921.
İstikbal Gazetesi, 13 Teşrinisani 1921, 29 Kanunuevvel 1921, 1 Kanunusani 1922, 13 Şubat 1922, 24 Nisan 1922.

Dergiler:

Harp Tarihi Vesikalar Dergisi, Sayı: 15.

Kitaplar:

ARALOV, S. İ.; Türkiye Hatıraları, İstanbul 1967.
ADIGÜZEL, Emre; Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı, Kaynak Yay. 1985. Çev: Fatma Adıgüzel
ANDERSON, M.S.; The Eastern Questions 1774-1923, New York 1966.
ANDİCAN, Ahad, Değişim Sürecinde Türk Dünyası, İstanbul 1996.
ARTUÇ, İbrahim; Kurtuluş Savaşı Başlarken, İstanbul 1987.
Atatürk'ün Milli Dış Politikası I (1919-1923), Ankara 1981.
Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Ankara 1981.
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III (I), Ankara 1981.
AVCIOĞLU, Doğan; Milli Kurtuluş Tarihi II, İstanbul 1988.
AYBARS, Ergün; İstiklal Mahkemeleri I, İzmir 1988.
BAYTOK, Taner; İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara 1970.
BAYUR, Hikmet; XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri, Ankara 1974.
BIYIKLIOĞLU, Tevfik; Atatürk Anadolu'da (1919-1921), Kent Basımevi 1981.
CEBESOY, Ali Fuat; Moskova Hatıraları, Ankara 1982
CHURCHİLL, Winston; İstiklal savaşında, İstanbul 1969.
ÇAPA, Mesut; Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa Hukuk Cemiyeti, Trabzon 1998.
ÇEÇEN, Anıl; Atatürk ve Avrasya, İstanbul 1999.
DAYI, Esin; Erzurum Kongresi ve Evliye-i Selase Meselesi, Erzurum 1997.
DURU, Orhan; Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, İstanbul 1978.
GAULİS, Mme. B. G.; La Question Turque, Paris 1931.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2009-19/2

- GÖNLÜBOL, Mehmet; Sar, Cem; Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, Ankara 1997.
KAZANCIYAN, Rem; Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri, İstanbul 2000, (Çev: Arif Acaloğlu)
KERMAN, Zeynep; Belçika Temsilciliği Vesikalarına Göre Milli Mücadele, İstanbul 1982.
KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), Ankara 1978.
MERAM, Ali Kemal; Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri, İstanbul 1969.
SANDER, Oral; Fişek, Kurthan; Türk-A.B.D.Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929), İstanbul 1977.
SELEK, Sebahattin; Anadolu İhtilali, İstanbul 1981.
SONYEL, Salahi R; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, II Ankara 1987.
SORGUN, Taylan; Bitmeyen Savaş, İstanbul 1977.
STEFANOS, Yerasimos; Türk Sovyet İlişkileri, İstanbul 1979.
ŞİMŞİR, Bilal; İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922), İstanbul 1989.
_____ ; İngiliz Belgelerinde Atatürk I (1919-1938), Ankara 1973
TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.I, Ankara 1985
TEPEYRAN, Ebubekir H.; Belgelerle Kurtuluş savaşı Anıtları, İstanbul 1982.
TURAN, Refik vd: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Ankara 1994.
ULAGAY, Osman; Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul 1974
ULUBELEN, Erol; İngiliz Belgelerinde Türkiye, İstanbul 1982.
ZÜRCHER, Erik Jan; Milli Mücadele'de İttihatçılık, İstanbul 1987, (Çev: Nüzhet Salihoğlu)

Makaleler:

- BAL, Halil; "Kuzey Kafkasya'nın İstiklali ve Türkiye'nin Yardımı, 1917-1918", Kafkas Araştırmaları III, İstanbul 1997, (ayrı basım).
ÇAPA, Mesut; "Kuzey Kafkas Cumhuriyeti'nin Rus Egemenliğine Girmesi Üzerine Trabzon'a Gelen Devlet Erkanı", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı:100, Şubat 1996.
KANDEMİR, Feridun; "Enver Paşa", Tarih Konuşuyor, Ekim 1966, Kasım 1966.
ÖZDEN, Neşe; "1920 Yılında Doğu Cephesi'ndeki Gelişmeleri Etkileyen Olayların İngiliz Belgeleri Işığında Değerlendirilmesi", VII. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Ankara 2000.
CÖHÇE, Salim; "Türk İstiklal Mücadelesi ve Hindistan", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XIII, Mart 1997, Sayı: 37.